

uno concilio atque concordia, sine aliqua promissione^a, ad pontificatus ordinem elegerint, sine aliqua ambiguitate vel contradictione more canonico consecrari [consecrare], et dum consecratus fuerit, legati ad nos vel ad successores nostros reges Francorum dirigantur, qui inter nos et illos [illum] amicitiam et charitatem ac pacem socient^b sicut temporibus pie recordationis domni Caroli attavi[atavi] nostri, ^c seu domni Pippini avi nostri, vel etiam domni Caroli imperatoris genitoris nostri consuetudo erat faciendi.

133 Hoc autem ut ab omnibus fidelibus sancte Dei Ecclesie et nostris firmum esse credatur, fir- lum ut de successore rite eligendo ageretur; verum etiam ut vis aliaque incommoda arcerentur: nec de honore funeris quidquam cogitabatur. Stephanus III, in allocutione ad praedictum concilium, rem docet: « Quando dominus Paulus papa de hac vita recesserat, omnes eum derelinquentes, nisi ego funeris assistebam custodiam ob sepulturam tradendum. » Idcirco Steph. IV et Paschalis ad ejusmodi avertendum incommodum auctoritate imperiali ita decerni voluerunt.

^a Vide supra, Dissert. n. 34.

^b Consule eand. Dissert. (n. 33). Vidensque tantam disciplinae convenientiam cum monumentis ejus xvi, judex esto num Pagii aliorumque falsi insimulantium diploma, hoc praesertim ex capite, cortina veret.

^c Tam Carolus Magnus in praefatione ad epistolas Codicis Carolini, quam Ludovicus, Carolum Martellum recensent. Ille scilicet inter Ecclesiae Romanae defensores, unde toll eruditiorum concertationes de patriciatus eidem collato, quas rejeci in Admonitione ad litteras Greg. III. Ludovicus autem ad eum vult missos legatos post ordinationem pontificis, quod falsum esse clamat Frelegarii continuator ad tempora ultima Gregorii, hujus legationibus dilatis. Qua super re consulenda laudata Admonitio. Praeterquam quod Gregorius idem tertius, quo superstite Carolus Martellus est mortuus, ad exarchum Ravennae obsequii causa decretum electionis misisse dicitur pontificum omnium ultimus. Nec tamen otiosa est hic mentio Caroli Martelli: nam legatio illa memoratur, quae tandiu post ordinationem in Franciam est missa. Cumque ejusdem naturae Gregorii successorum legationes a Ludovico defliniantur, hinc perspicue discimus, quod pluribus Carolini Codicis testimoniis est demonstratum, legationes a pontificibus post consecrationem missas fuisse, amicitiae, charitatis et pacis

miusque per futuras generationes ac secula ventura custodiat, proprie manus signaculo et venerabilium episcoporum atque abbatum, vel etiam optimatum nostrorum sub jurejurando promissionibus et subscriptionibus pactum istud nostre confirmationis roboravimus, et per legatum sancte Romane Ecclesie Theodorum nomenclatorem donno Paschali pape direximus^d.

Ego Ludovicus misericordia Dei imperator subscripsi, et subscripserunt tres filii ejus, et episcopi x, et abbates viii, et comites xv, et bliviothecarius [bibliothecarius]^e unus, et mansionarius^f, et hostiarius [ostiarius]^g unus

confirmandae causa cum iis regibus, tum ante, tum post collatam imperii dignitatem. Quod ita fieri perseveratum est usque ad Sergii II tempora, qui Lothario et Ludovico II privilegium concessit confirmandi electionem, ut late demonstravi in Dissertatione. Iis vero qui re inexplorata in Pagii, Muratorii, chorographi anonymi et sectariorum omnium verba jurare non dubitant, consilium praebere ut meis verbis fidem nullam adhibeant, sed monumenta per me allata serio expendant, deinde judicent num opinioniones recentiorum iisdem monumentis praeferrí debeant.

^d Aquisgranum fuit diploma, et per missum apostolicum mittebatur Romam. Hujusmodi clausulam difficile admodum in diplomatibus invenies. Erit igitur suppositum? Imo qui documenta supponunt, usque adeo imitantur legitima, ut sapientes ipsos viros decipiant: et nisi aut stylus, aut formulae, aut voces suppositionem manifestent, pro certis et authenticis habentur quae sunt haud dubie falsa. Quamobrem nequidquam Walchius, Annalistae Itali auctoritate audacior factus, externas formulas Ludovicani diplomatis carpit: quae quidquid singulare habent, Pippini et Caroli donationibus in archivo Ecclesiae Romanae tunc existentibus acceptum referunt.

^e Dignitatem fuisse in palatio regum Franciae sub Carolo Magno Ludovico Pio, et usque ad tempora Caroli Calvi, notat Ducangius in Glossario.

^f Idem auctoritate Hincm. (*De offic. palatii*, c. 46 et 23) hanc quoque esse dignitatem palatii Francorum regum demonstrat, precariam quoque laudans sub Ludovico Pio, cui subscribit Gauzlinus Mansionarius.

^g Goteramnus magnificus ostiarius missus, seu legatus Caroli regis et patricii an. 788 (*Cod. Car.*, p. 482) quanti esset palatina ista dignitas ostendit.

APPENDIX.

134 DISSERTATIO DE DIPLOMATE OTTONIS I AUG.

ET OTTONIS II REGIS.

1. Quanquam exstet in tabulario Molis Adrianae autographum hujus diplomatis aureis litteris exaratum, ejusdem tamen exemplum ex cod. Albiniano in lucem prodire jussi non una ex causa. Primo siquidem Ecclesiae Annalium parens abs re non esse duxit (962, n. 2) duplici exemplo ex Vaticanis codicibus diligenter collato cum autographo, variantibusque aliquot lectionibus excerptis, illud emittere; unde Labbeus aliique plures excerptum in sua opera transulerunt. Deinde quia cum autographum non pra-

deserat ullum titulum, quod aliorum diplomatum solemne est, editores alii alium apposuerunt: praeter iis Goldastus (*Const. Imp.* tom. II, p. 44) et Lunigius (*Cod. It. Dipl.* tom. II, p. 693, et *Spic. Eccl. Contin.*, p. 159) licentius quam decuit hunc illi titulum fecerunt: « Ottonis I imperatoris pactum confirmationis, quo ditiones et civitates Romanae Ecclesiae a praedecessoribus suis donatas confirmat, nonnullasque addit A. D. 962, ind. v, mense Febr. xiii die, anno Ottonis imp. 27. » Roma enim alicujus civitates Ro-

mani ducatus ab imperatorum donationibus secer-
nendæ erant, ut late monstravimus in præcedenti
bissertatione, utque ipse Otto fatetur, constanti
autographi et omnium codicum testimonio: « Sicut
a prædecessoribus vestris usque nunc in vestra po-
testate ac ditione tenuistis, ac disposuistis. » Quare
Baronius recte ex ipsius diplomatis sententia istum
elicuit: « Diploma Ottonis imp. de confirm. jurium
Romanæ Ecclesiæ. » Et in cod. Albiniano legitur:
« Exemplum privilegii Ottonis imp. de regalibus
beato Petro concessis. » Ac denique quia, cum em.
Antonellus, dum tabularii ejusdem erat præfectus,
ex annoso illo autographo alicubi perceptu difficil-
limo diplomatis exemplum publicaverit, lectori per-
gratum futurum est, exemplum aliud non bene cen-
tum post annis ex eodem exceptum, autographi va-
riante lectione non prætermissa oculis subjectum
fidelibus meditari. Eruditi enim omnes ægre admo-
dum ferunt, nos: hæc ætate tam illustri, diploma
istud, quod tantæ semper fuit auctoritatis apud ve-
teres, interpolatum dicitari (*Annal. Ital.* 1059) et
quidem ab apostolica sede, ut alienas **135** sibi di-
tiones auctoritate principum assereret. Quod quam
injuste prolatum fuerit, nil melius docere poterit
quam præclarum istud monumentum summa cum
fide formis cusum.

II. Ne autem quis miretur quare Ottonianum di-
ploma, contra morem jam pridem usu receptum, au-
reis litteris exaratum fuerit, redire eum oportet in
memoriam donationis Ariperti Langobardorum re-
gis, de qua Liber Pontificalis (sect. 168) sic loquitur:
« Aripertus rex Langobardorum donationem
patrimonii Alpium Cutiarum, quæ longa per tem-
pora a jure Ecclesiæ privata fuerat, ac ab eadem
gente detinebatur, in litteris aureis exaratum jure
proprio beati apostolorum principis Petri reforma-
vit. » Et quod propius ad rem nostram accedit, sæpe
laudati Godefridi abbas Goticwicensis animadversio
(tom. I, lib. II, p. 82) audienda est tam de hoc di-
ploma Ottonis I quam de alio Ottonis II similiter
scripto in membrana purpurea, Leukfeldio teste
(*Antiq. Boeld.* c. 8, § 1, p. 29), necnon de Henriciano
an. 1014, aliisque. Notat scilicet vir doctissimus,
communioem in scribendo liquorem fuisse atrame-
ntum, quamvis ob majorem regie majestatis
splendorem aureum liquorem adhibitum repererit;
additque: « Ex quibus regum ac imperatorum no-
strorum Teutonicorum in diplomatibus magnificen-
tia ac majestas sacro illo encausto apud imperatores
antiquos, Græcos præsertim ita celebrato ac decan-
tato, longe augustior ac splendidior elucescit. » His
fidem adjungit rei diplomaticæ facile princeps Mahil-
loanius annis aliquot vetustior Godefrido; qui cum
anno 1685 Romæ versaretur Octobri mense, eadem
liberalitate ac benevolentia usus fuit cardinalis Otto-
boni, qua ego sextodecimo jam anno utor em. card.
Domiaci Passionei ad benemerendum de litteris,
litteratisque omnibus natura instituti. Narrat igitur
vir doctissimus (*It. Ital.* par. I, p. 96) quemadmo-
dum inter non paucos veteres codices laudati cardi-
nalis benignitate ad se transmissos, ut commodius
atque utilius domi eos versaret atque expenderet, in
horum altero indicem reperit privilegiorum Ecclesiæ
Romanæ: « Quorum aliqua, ut ibidem legit, ad per-
petuam rei memoriam conservandam per fel. rec.
Innocentium papam IV in concilio Lugdunensi sub
bulla sua et sigillis quadraginta prælatorum, qui
presentes fuerunt, sunt annotata et transsumpta, et
eisdem transsumptis sic annotatis dictus dominus
Innocentius, prædicto approbante concilio, fidem
decrevit perpetuo sicut originalibus adhibendam. »

136 III. Primum locum inter imperatoria occu-
pare dicuntur privilegia duorum Ottonum, primi et
secundi, tum Henrici Augusti: « Litteris aureis per
totam scripta, quorum primum non est sigillatum,
hæc ex tenore ipsius apparet, quod debuit sigillari;
sed secundum est sigillatum aurea bulla imperiali,

A non tamen est data apposita in eodem, et in utroque
sunt posite subscriptiones ipsorum imperatorum, ac
prælatorum, et principum suorum. » Quamobrem vir
doctissimus exsultans gaudio sua omnia confirmari
ait, quæ in opere de re diplomatica observavit. Hinc
patet, quanta cum fide Romani pontifices jura sua
vindicated apostolicæ sedi. Non enim Pippini, aut
Caroli, et Ludovici diplomata, unde Ottonum et Hen-
rici privilegia profecta sunt, transcribi probarique
tam solemniter Innocentius voluit, quorum apographa
tantum exstant, sed ea duntaxat quorum autogra-
pha præsto erant. Quin etiam autographorum si qui
erant defectus, archivi monumenta non silent. Quæ
omnia, mirum est cur fiduciam non neminis haud
represserint, qui opinionem suam præfractæ susti-
nens, de talium privilegiorum fide aliquid detrahere
non est veritus. Et vero cum vetera monumenta in
tot codicibus inconstanter scripta reperiuntur, a qua
et recta de iisdem suspicio suboriri potest: at cum
B autographum eorum exstat (quod certo affirmare
possum; namque illud flagitanti mihi meis oculis
cernere ac diligenter conferre a sanctiss. domino
nostro Clem. XIII concessum fuit), tum vero de iis
ullatenus dubitare audacia est. Profecto si Inno-
centius mirabilis typographicæ artis præsaus fuisset,
tam multa authentica exempla fieri non curasset.
Bene autem id nobis cessit. Etenim ex iis unum ser-
vatur in archivo Adriane Molis una cum eodem au-
tographo in purpurea membrana litteris aureis,
conscripto, unde plenissimam fidem accipit. Eorum
plura diligentissime custodiri in archivo Cluniacensi
capsa ferreis laminis circumducta testatur oculatus
testis em. card. Dominicus Passionei in hujusmodi
veteribus monumentis indagandis nulli secundus.
Mabilloanius ipse ibidem exempla illa authentica se
vidisse testatur (*It. Ital.* ubi sup.). Inde, sin Golda-
sto sanctæ sedi hosti infensissimo, annalista Italo
(962, 1014, 1023, 1059), tot monumentorum veterum
editori, facile admodum fuit, per accuratum aliquem
C inspectorem quidquid suspiciosum illi erat, exqui-
rere. Sic Pagium, quem Ludoviciano diplomati ad-
versantem sequitur, imitatus esset, qui (962, n. 2)
a Goldasti objectionibus Ottonianum vindicans, illud
jure vocat *certissimum antiquitatis monumentum*.

137 IV. Quæ duæ res jure objici posse viderentur
primo aspectu, defectus sigilli et annus imperii
27, si attente examinentur, evanescent. Privilegium
siquidem est datum die 15 Februarii, dieque crastino
imperator ab Urbe profectus est, quod ex Cod. Vat.
1540 per id tempus conscripto, animadvertit Geor-
gius (*ad Baron.* 962, n. 4); de Joanne enim XII ita
ibidem legitur: « Hujus tempore scilicet, anno inc.
Domini 962, primum venit Romam Otto imp. cum
Adelaida mense Jan. die 31, fer. vi, et stetit ibi die-
bus 15 et exit inde m. Febr. die 14 in festo sancti
Valentini ind. v. » Quid vero facilius, brevi aliquot
horarum intercapedine, accedente adolescentis ponti-
ficis desidia, ejusque ætatis mira scriniariorum
D inertia, quam necessaria appositionis sigilli præter-
missio? Præterquam quod, ut Godefridus (*Chron.
Gotw.* tom. I, l. II, c. 3, p. 163) animadvertit de si-
gillis Ottonis: « In regis imberbis plerumque et
vultu adhucdum juvenili, capite vel nudo, vel clausa
saltem corona redimito, in manibus vel baculum re-
gium, vel lanceam, et umbonem gestans apparet.
Cum e contra in imperialibus barba quodammodo
prolixa, corona superne clausa, pannoque et sceptro
ornatus representetur, quale quid in Zyllesiano si-
gillo Heinricci observavit. » Forte igitur calatum
nonndum fuerit. Ita scilicet coniecere posset qui au-
tographum non vidit. Secus sentiet qui illud vidit:
perforata enim membrana duobus consuetis locis in
extrema parte ostendit sigillum indiligenti custodum
perisse. Ad chronologiam quod attinet, similis pri-
vilegio apposita pro monasterio Laurishamensi apud
Freherum (*Res. Germ.* tom. I, p. 119) occurrit:
« Data VII kal. Febr. anno incarn. D. N. J. C. 965,

Ind. vi, regnante pio imperatore Ottone anno 28. Actum Papie feliciter. » Huic vero Struvius in nova edit. Freheri statim subjicit alterius diplomatis hanc subscriptionem : « Data II Non. Maii anno incarn. Dominicæ 965, indict. viii; anno regni domini Ottonis 30, imperii vero 3. Actum Herestein Palatio, in Dei nomine feliciter. Amen. »

V. Ven. Card. Baronius, quæ erat summa ejus eruditio (962, n. 12), continuo post subscriptiones et datum : « Ita numerans, ait, a tempore adepti regni eosdem annos jungens cum imperio, cujus hic primus est annus numerandus, reliquos autem annos præteritos proprios esse regni, ejusdem Ottonis diplomata docent atque acta synodalia cuncta, quibus nihil constantius. » Godefridus autem (loc. cit.) Laurisham. monasterii privilegio laudato ex antiqua editione Freheri, ut demonstraret singulare non esse illud Ecclesiæ Romanæ, subjungit, **138** se in aliis observasse regni annos ab iis imperii separari. Quam rem annalista etiam Italus affirmat, secus enim esse non potest, cum denominatio imperatoris, atque imperium non inciperent, nisi ab suscepto de manu pontificis imperiali diademate. Præter hæc duo admodum levia, nihil posse objici mox planum fiet. Quamobrem chorographus (*Script. Ital.* tom. X, princ.) qui Ludovicianum, cujus ope suam tabulam confecit, tam male accepit, de Ottonis et Henrici privilegiis (n. 20, 22, 30 et 99) eum sermonem habet, quo passim utuntur qui eruditi videri volunt, sibi que admodum placent, cum imposuerint vulgo : « Et bina, inquit, diplomata, nisi et hæc in discrimen vocentur, Ottonis I et Henrici I. » Quid autem hæc immoror? Nec sigilli defectus, neque chronologia minus exacta privilegii conditionem mutant. Ejus siquidem autographum exstat, confectumque est ex Ludoviciano diplomate et chartis donationum archivi Romanæ Ecclesiæ. Plura in eodem sunt, quæ in Ludoviciano hand leguntur, nonnulla etiam in isto existentia in privilegio Ottonis desiderantur. Ea vero negotium nobis posteris facessere, at privilegio fidem minuere nequaquam possunt. Itaque postremum est explorare, cur ita factum, non autem damnare quæ aut mente non assequimur aut cum nostra opinione pugnantia negligimus. Atque hæc satis sint de sinceritate diplomatis, cujus capita singula aggredior expendere.

VI. Quæ fori magis quam veterum monumentorum indolis satagentes in Ludoviciano desiderant, ea in Ottonis privilegio non desunt. Otto enim I *Dei gratia* imperator, et *divina providentia* rex, Otto II appellatur. Id novum in diplomate, quod nullo Carolingiorum exemplo una cum imperatore filius rex Germaniæ, cui nil cum Romanis eorumque rebus, diploma conficit, omniumque sit compos quæ uni imperatori debentur : tanta tum temporis Romæ inertia erat, tanta præcipuarum rerum oblivio! Quid enim Germaniæ regi cum ordinatione pontificis? Attamen vel imperatoris, vel filii regis missorum præsentia decernitur promissioni pontificis ante consecrationem. Quid regi eidem cum regno Italiæ? Attamen paternæ spontaneæ donationis sex civitatum ex eodem regno rex filius sit particeps. De confirmandis quibuscunque juribus sanctæ sedis nihil dico, nam et Carolus et Carolomannus Pippini regis filii donationem Exarchatus Crisiciæ confirmarunt, quod pluribus ex Cod. Carol. epistolis constat. Quare Otto Carolingios omnino imitatorum, seu potius bibliothecarius et scriniarius, qui donationes habuerunt ob oculos, parvipendentes, num regiæ an imperiales essent, diploma **139** confecerunt a prisco more absonum, quo scriptores posterii aut in dubium revocato, Ottoni Magno gloriam imprudentes eriperent, aut abutentes jus imperatorum cum regio confunderent; quod satis superque esse factum ab jurisconsultis Germanicis nostratribusque aliquibus compertum est. Eoque id magis quod Otto, ut nuper vidimus, nullo inter regnum et imperium servato discrimine, aliquo: in privilegio ad regni annos præ-

teritos, imperiales tunc incipientes adnexuit. Miror, novum iis argumentum suppedatum verbis illis *spondemus, atque promittimus*, non esse arreptum ad spissiores tenebras effundendas pontificiæ historiæ. At *confirmandi roborandique* subsequentibus vocibus deterriti, præterea sermonis similitudine in juramento per nuntios præstito (*Diss.* I, num. 40) intelligentes, majorem vim inesse promittendi ac spondendi vocibus Germaniæ Augustorum, quam statuendi et concedendi Carolingiorum, necnon Henricum *concedendi* voce usum esse in spontanea donatione sua, novum illud argumentum, ut arbitror, deseruerunt.

VII. Romæ et ejus ducatus confirmatio fit juxta Ludovicianum diploma, tametsi omittitur et *successoribus in perpetuum*, titulusque additur Petro *clavigero regni cælorum*, quod postremum factum puto insinuandi causa etiam Germanis amorem Carolingiorum erga tantum principem. Successorum autem omisio infra emendatur in generali omnium donationum collectione, apponendo : *Ejusque successoribus usque in finem sæculi*. Quod majoris momenti est, Campania et ejus civitates silentio prætereuntur, regio scilicet celeberrima tum Caroli Magni tempore (*Cod. Car.* ep. 60, al. 73), tum Ludovici ejus filii, a quo præ aliis recensetur *Patricum* non ignobile oppidum nono sæculo, ut patet ex antiqua Notitia (*Cod. Vat.* 1184), quæ tribuitur Leoni Sapienti apud Schelestratium (*Ant. Eccl.* tom. II, p. 681), ac proinde ad nonum sæculum spectat. Oppidulum hodieque exstat, cui nomen *Pratica*, ubi olim celeberrima urbs Lavinium, ut accurate Philippus Ametius adnotat in suis tabulis Latii. Et chorographus Italiæ mediæ ævi (*Ser. It.* tom. X, p. 227), quod maxime notari velim, observans locum Magino quoque haud ignotum, laudansque Ortelium aientem : « *Patricum Romani ducatus in Latio oppidum* : » Holstenii opinionem rejicit, putantis *Patricum* esse, ubi olim Linternus, in terra Laboris; inde : « Si in Latio, inquit, sive in Campania Romana *Patricum* habemus juxta Ludovicianum, cur illud petere a longinquo et extra ducatum? » Ita ille vetustissimi Ludoviciani diplomatis auctoritate hanc civitatem astruit, quam nescio an alibi quis repererit præterquam in Leonis Sapientis **140** Notitia, et in hoc diplomate. Equidem nullo in Provinciali, seu Notitia, civitatem istam invenio; quare a Saracenis vastatam, fortasse etiam excisam nono eodem sæculo, aut metu illorum desertam ab incolis credibile est. Certe ex Joannis VIII epistolæ maxima Italiæ damna, præsertim in oræ maritimæ oppidis, illata esse constat. Et Liber Pontificalis (sect. 476) testatur oppida etiam munitiora Ostiam et Portum ante annos quinquaginta magno in discrimine fuisse versata; quare Gregorius IV novis munitionibus Ostiam cinxit, ne a Saracenis diriperetur, et Portum muniendi sollicitudinem habuit.

VIII. Ex iisdem vero epistolis Joannis passim, ac præsertim 217, 246, 277, 286, 293, 299, novum women jam tunc accessisse Campaniæ in civili administratione compertimus. Suburbanas enim civitates una cum aliis omnibus Campaniæ, *terræ et territorii* nomine appellatas deprehendimus. Quare idem pontifex Berengarium orat, ut imperatori referat (ep. 85), quemadmodum Larabertus comes, Spoletanus, *collecta populi multitudine, omne territorium sancti Petri invasit*. Nec dubitari posse videtur, quia Campania Romana omnis, territorium sancti Petri appellare:ur, quia regiones cæteræ prisicum nomen retinebant, ut patet ex concilio Ravennæ habito ab eodem pontifice anno 877, apud Labbeum (*Conc.* tom. IX, p. 303), cujus can. 17 ita decernitur : « Sancimus, ut amodo et deinceps nullus cujuslibet gentis, vel ordinis homo monasteria, cortes, massas, et salas tam per Ravennam, et Pentapolim, et Æmiliam, quam et per Tusciam Romanorum atque Langobardorum, et omne territorium sancti Petri apostoli constitutas præsumat beneficiam more, aut scripto, aut aliquolibet modo petere, recipere, vel conferre. » Terræ postea no-

mine cunctas provincias a Radicosano usque Cæpe-
ranum dictas esse vetera monumenta testantur. Quin
etiam Otto in suo Juramento (diss. 1, n. 40, p. 36)
Joanni XII per nuntios præstito, *terræ sancti Petri*
nomine ecclesiasticam omnem dititionem amplectitur.
Sed hoc in ejusdem diplomate nec terræ, nec terri-
torii nomen auditur, suburbanis, Campaniæque civi-
tatis uno ducatus nomine comprehensis. Ita etiam
tempore Innocentii III, cum Tuscia utraque patrimonium
appellabatur, uno ducatus nomine pars ejus
Cistiberina, seu suburbanæ, et Campaniæ civitates a
Tuscia secernebantur, ut videre est apud Baluzium
(*Gest.* n. 124). Innocentius enim « ad suam præsen-
tiam convocavit episcopos, et abbates, comites, et
barones, potestates, et consules civitatum de Tuscia,
Ducatu, et Marchia, » quantumvis eo tempore Cam-
pania latius **141** extenderetur, ac bipertito divisa
Campaniæ et Maritimæ nominibus clara esset. Hæc
adnotasse satis sit ad illustrationem diplomatis annis
145 a Ludoviciano distantis.

IX. Ad Exarchatus donationem omnium primam
venitur, quæ recte admodum Pippino et Carolo tri-
buitur, tum quia Carisiaci uterque eam fecisse sæpius
dicitur in Cod. Car., tum quia Carolus civitates,
quarum possessionem inire per Langobardos non li-
cuerat, sanctæ sedi omnes asseruit. At perperam im-
peratores ambo nuncupantur, quæ res sine dubio
ascribi debet crasse illius ævi ignorantioni. Qui ex
Ludovici silentio colligunt Ludovicianum diploma
supposititium esse, suam ipsorum alucinacionem
patefaciunt: in Henriciano enim, quia Ottonum etiam
nomina proferre libuit, Ludovicum quoque nominari
oportuit, non quia de Exarchatu quidquam ad illius
liberalitatem pertineat, sed quia donationes avitam
et paternam confirmavit, quas postea Ottones et Hen-
ricus similiter roborarunt. Hujusmodi autem cen-
sorum solertiam satis mirari non possum. Si enim
usquam Ludovici nomen desiderandum erat, in Urbis
Romanique ducatus concessione, quæ neque a Pip-
pino, neque a Carolo facta esse ullo in loco reperitur,
probabilibus desideratum esset, non vero in donatio-
nibus tam ex convento, quam sponte factis, quarum
auctores chartæ et monumenta apostolici archivi ex-
hibebant. Audacia quidem ingens fuisset autographi
verba illa: « sicut a prædecessoribus vestris usque
nunc in vestra potestate ac dititione tenuistis et dis-
posuistis: » prorsus abjicere, eorumque loco ponere:
« Quæ piæ recordationis Ludovici prædecessor
noster exc. imp. jamdudum per donationis paginam
contulit. » At non minor audacia est Ludovicianum
diploma commentitium declarare, quia Otto illius
mentionem non facit, dum Pippini et Caroli donatio-
nem recenset. Equidem pro certo habeo, neque Hen-
ricum prolaturum fuisse illius nomen, nisi necessario
apponendum fuisset, ut pari afficerentur honore Ger-
mani principes Henrici prædecessores: non enim Lu-
dovici quam Ottonum minus intererat jurium sanctæ
sedis vindicem in solemnibus diplomate appellari, in quo
aut silentio præteriri Ottones, aut Ludovicum, qui in
Pippiniana et Carolina donatione confirmanda utrum-
que præcesserat, iisdem præmitti oportuit. Notanda
etiam est vox illa *restituerunt* Ludoviciani diplomatis,
mutata in *contulerunt*, quia scilicet causæ, cur anti-
quitus erat adhibita, ignorabantur Ottonum ævo.
Attamen Liber Pontificalis in Vita Stephani II de
donatione, quam rex Langobardorum eludere ausus
fuerat, **142** reddendi ac restituendi vocibus sæpe
sepius utitur. Et licet Pippinum (sect. 231) legato
imperiali protestatum fuisse dicat « quod nulla eum
thesauri copia suadere valeret, ut quod semel beato
Petro obtulit, auferret: » paulo post subjungit:
« restituit ipsas civitates prælatas, addens et cas-
trum, quod cognominatur Comiacum: » Usque
adeo verum est, monumenta vetera grammaticis cen-
soribus non indigere.

X. De pluribus Caroli unius donationibus Ottonia-
nam diploma a Ludoviciano nonnihil discrepat, ita

tamen, ut perspicue monstret, una cum Ludovici
diplomate, monumenta archivi esse adhibita. Si eas-
dem recensendi ordinem spectes, exemplum Ludovi-
ciani agnosca; si nonnullas detractiones atque addi-
tiones iis intermistas consideres, non aliunde profe-
ctas esse quam ex archivo intelligis. Et vero Sabi-
nensis territorii pura putata donatio recensetur. Con-
troversia autem finium, quæ possessionem diu distu-
lerat, tandemque sublata erat a regis missis Itherio
et Maginario abbatibus, siletur. Eam siquidem Ludovi-
ci ævo, tum quia recens memoria erat, tum quia ob
constitutos certos fines necessaria visa fuit, religioni
habitu esset non exprimere. Tempore autem Ottonis,
diuturna possessio nunquam interruptæ præscrip-
tio, secus faciendum persuadebat. In Tusciæ Langobardorum
civitatis enumerandis tanta inter duo
diplomata convenientia est, ut unum fere atque idem
esse utrumque videatur. Sed post Rosellas trium in-
sularum donatio penitus reticetur ab Ottone, ita ut
viris doctissimis, mihi quæ aliquandiu interpolatio
Ludoviciani apographi suboleverit. Quid vero? Ex
Leonis III epistolis e situ erutis a Couringio Corsicæ
donatio certa suppetit, et ipso hoc in diplomate con-
tinuo sequitur donatio alia per designatos fines, quæ
a Lunis cum insula Corsica orditur, et infra confir-
matur donatio Siciliæ cum ea conditione, si *Deus
nostris manibus tradiderit*, quia videlicet sub jugo
Saracenorum anno jam centesimo tricesimo quinto
infeliciter gemebat. Corsica etiam et Sardinia for-
tuna eadem utebantur; hoc tamen hisce cum illa dis-
crimen maximum intercedebat, quod amplissimæ
reditus in egenos et Ecclesiarum decorem erogandi
nulla unquam oblivio deleisset patrimonium Siculum;
Sardinia autem et Corsicæ vectigalia admodum an-
gusta nullo fere loco habebantur a sancta sede, ita
ut, nisi donatio illa per designatos fines in archivo
reperita esset, ne Corsicæ quidem nomen ab Ottone
prolatum iri credendum sit. Hæc tantum in re inter
illas convenit, quod Germaniæ Augusti nullam un-
quam sollicitudinem de iis habuerunt, nisi cum
aliena ope ad sanctam sedem postliminio redierunt.
Tunc **143** enim illos, Siciliæ præsertim et Sardinia,
inhiasse historia nos docet.

XI. Cæterum ne a Sardinia digrediar, quæ in pri-
vilegio Ottonis desideratur, iis quidem non adhæreo,
qui præcipitem fidem adhibent actis Silvestri in Li-
brum Pontificalem relatis, in quibus Sardinia donata
fuisse dicitur ecclesiæ sanctorum Marcellini et Petri.
Nam septimo sæculo ineunte sanctus Gregorius Ma-
gnus (lib. xi, ep. 59) Vitali defensori jura sanctæ sedis
illic administranti: « Quoniam vero, inquit, posses-
siones nos Sardinia petiverunt, ut quia diversis one-
ribus affliguntur, Constantinopoli debeas pro eorum
remedio proficisci, licentiam tibi eundi concedimus. »
Romani quidem defensores Sabinus et Vitalis, nec-
non Petrus notarius a nunciis, legatisve apostolicis
parum discrepare videntur (lib. ii, ind. xi, ep. 36;
l. iv, 9; l. vii, 66; l. ix, 10; l. xi, 53, 59). Nam
monasteria, ecclesiæ vacantes episcopi, et presbyteri
totius insulæ iis committuntur. At de temporali do-
minatione sanctæ sedis ante iconomachos mussitare,
mentiri est. Secus reperitur Caroli Magni ævo, præ-
cipue post renovationem imperii. Cum enim Sara-
ceni Hispaniæ fere quotannis in Sardiniam et Corsi-
cam excurrerent, magnamque iis insulis molestiam
inferrent, anno 806 et sequentibus Pippinus Caroli
filius rex Italiæ Burghardum comitem stabuli misit
in Corsicam cum classe, illam viturum, ut arbitror,
sanctæ sedi, cui per eadem tempora d. natam fuisse
vidimus (pag. 60). Annales Fuldenses id testantur,
quibuscum concinunt Eginhardo tributi, Bertiniani,
aliique, quorum verba ipsa refert Aimoinus (lib. iv,
c. 94), quæ cum sint alicujus momenti, audienda
sunt: « Qui juxta consuetudinem suam de Hispania
egressi, primo ad Sardiniam appulsi sunt, ibique
cum Sardis prælio commisso, et multis suorum
amissis, nam tria millia ibi cecidisse perhibentur, in

Corsicam recto cursu pervenerunt. Ibi iterum in quodam portu ejusdem insulae cum classe, cui Burcharius praerat, praelio decertaverunt, victique ac fugati sunt, amissis 13 navibus, et plurimis suorum interfectis. » Annales Fuldenses aliique hanc pugnam ad annum referunt 807, quare cum Leonis III litterae spectent ad sequentem annum, praevisse etiam posset donationem; idcirco num Pippinus paterna jura, an sanctae sedis defenderit, discerni non potest. Quod tuto affirmari non potest, Graeci tunc temporis aegre admodum tuentes Sicilliam, quam tandem anno 827 amiserunt, jure omne exciderant in duabus illis insulis. Nec liquet, num Sardinia perinde ac Corsica in Caroli potestatem venerit, nam de Corsica tantum annales loquantur.

144 **XII.** Haud dum vero e situ eratum esse monumentum vetus, quo averteretur dubitatio omnis, non facit ut diploma Ludovicianum temere arguatur falsi. Nam saeculo XI jura sanctae sedis non modo in Sicilia, de qua est dictum satis, sed in duabus etiam aliis insulis postliminio redierunt. Exstant apud Labbeum (*Conc.* tom. X) Gregorii VII epistolae hujus rei testes. Corsos videlicet (lib. v, ep. 4) anno 1076 valde commendat, quod ad apostolicae sedis ditio- nem reverti cupiant, ut ei significaverant; auxilium pollicetur, « habemus, inquit, per misericordiam Dei in Tuscia multas comitum et nobilium virorum copias ad vestrum adiutorium, si necesse fuerit, defensionemque paratas; » ad eos se mittere ait legatum Pisanum episcopum, cui fidelitatem praestent, « praemissa tamen sancti Petri, et nostra, nostrorumque successorum; » ac denique ad fidei constantiam hortatur. Cum Sardis negotium pontifex ipse inchoat (lib. i, ep. 29); dans enim litteras « Mariano Turrensi, Orzocco Arborensi, item Orzocco Calaritano, et Constantino Callaurensi iudicibus Sardiniae, » sum adhuc Capuae esset an. 1073 ad pristinam obedientiam eos hortatur, ac propediem se ad eos misurum promittit legatum suum, multa interim demandans Constantino Turrensi archiepiscopo, quem consecraverat Capuae. Quid litterae istae profuerint, colligitur ex aliis sequenti anno datis (*ib.*, ep. 41) ad Orzocum iudicem Calaritanum, qui pontifici scripserat se venturum Romam. Ex iisdem vero litteris liquet, quid Constantino archiep. in mandatis dederit, quidve pontifex de sanctae sedis jure deliberaverit: « Admonemus, inquit, prudentiam tuam, ut de causa, quam per archiep. Constantinum Turrensem hoc in anno a nobis Capuae consecratum tibi mandavimus, cum ceteris Sardiniae iudicibus loquaris; et firmiter inter vos communicato consilio, quidquid vobis inde cordi, et animo sit, celeri nobis responsione notificat, scientes, quoniam nisi in hoc anno certa nobis super hac re ratione respondeatis, nec amplius vestra responsa quaeremus, nec tamen ulterius jus et honorem sancti Petri irrequisitum relinquemus. »

XIII. Persuasissimum esse vides sancto pontifici, Sardiniam juris esse sancti Petri; ex aliis autem ejusdem litteris (lib. VIII, ep. 10) ad eundem iudicem datis anno 1080 perinde intra et extra Italiam pro certo haberi mox intelliges. Populonii episcopum legatum suum magno cum honore susceptum in Sardinia, adeoque sibi et sancto Petro debitam devotionem esse praestitam gratias Deo agit; deinde inter caetera ad coeptum negotium pertinentia haec subdit: « Praeterea volumus, scientiam tuam **145** latere, nobis terram vestram a multis gentibus esse peccatam, maxima servitia, si eam permitteremus invadi, fuisse promissa, ita ut medietatem totius terrae nostro usui vellent relinquere, partemque alteram ad fidelitatem nostram sibi habere. Cumque hoc non solum a Northmannis, et a Tuscis, ac Longobardis, sed etiam a quibusdam Ultramontanis crebro ex nobis esset postulatum, nemini in ea re unquam assensum dare decrevimus, donec ad vos legatum nostrum mittentes, animum vestrum deprehendere-

mus. Igitur quia devotionem beato Petro et habere in legato suo monstrasti, si eam, sicut oportet, servare volueris, non solum per nos nulli terram vestram vi ingrediendi licentia dabitur; sed etiam si quis attentaverit, et seculariter, et spiritualiter prohibebitur a nobis ac repulsabitur. Auxilium denique beati Petri, si in ipsius fidelitate perseveraveritis, procul dubio quod non deerit vobis et hic et in futurum, promittimus. » Si cui lufet in sectariorum gratiam mendaci arguere sanctum pontificem, quia opinionibus suis suisque conjecturis parum favet, bene illi sit. Equidem video, cum quatuor hisce iudicibus, qui, totidem quasi reges, in Sardinia dominabantur, sanctum pontificem agere eadem fere ratione, qua cum Corsis ultro se beato Petro more majorum subjicientibus, ante annos quatuor gesserat. Quamobrem haud ita multo post apostolicae sedi obsequium priscum ab utraque insula esse praestitum, antequam Pisani et Genuenses post saeculi sequentis dimidium de illarum possessione acerrime decertarent, crediderim.

XIV. Sub initia ejusdem saeculi supremum sanctae sedis dominium utrobique esse cognitum, testis est omni exceptione major liber censualis codicis Albiniani, cujus auctoritate usus sum in praefatione (n. 49). Ibi enim tres iudices Sardiniae, excepto Gallurensi, suum tributum quotannis solvere apostolicae sedi perspicuntur: « Judex Calaritanus II lib. argenti pro censu, judex Arborensis II lib. et judex Turritanus II lib. » praeter archiepiscoporum, episcoporum, et ecclesiarum totius insulae tributa. Ad Corsicam quod attinet, Innocentius II qui pontificatum iniit anno 1130, concessisse dicitur eam insulam « Janue sub annuo censu unius librae auri. » De utraque insula in libro censuum edito a Muratorio (*Antiq. Ital.* tom. V, col. 851) sermo fit admodum diversus; nam et consilibus Januensis census Corsicae praescribitur; et Gallurensis Sardiniae iudicis census enuntiatur, Calaritani iudicis omisso; ac cum in eo codice publici juris facti pro libro censuum Cencii, Honorii IV fiat mentio, qui anno 1285 ad Petri cathedram ascendit, **146** nemo non videt, quanti faciendus sit pro saeculi undecimi ac sequentis iuribus sanctae sedi asserendis. Ne in genuino quidem Cencii, si alicubi latet, quicunque eum possiderit, Albiniani veterem sinceritatem reperiet. Nam Celestini III pontificis aeo, cum Cencius ei conscribendo dabat operam, non parva in provinciis discrepantia erat, ut patet ex Notitia ecclesiastica ejus temporis apud Schelestratum (*Ant. Eccl.* tom. II, p. 754). Id tamen commodi ex posteriori eo libro censuum suppetit, quod usque ad Bonifacii aetatem, et ad migrationem sanctae sedis in provinciam juris apostolici sub finem saeculi XI in utraque insula instaurati continuationem, utcumque a Pisanis et Genuensibus disturbatam, quos nonnulli ex Germaniae imperatoribus sunt imitati, perspicimus: quare investiturae utriusque insulae fieri coeptas ab eodem Bonifacio VIII Aragoniae regibus, non juris, sed census novam indolem induxisse compertum erit. Si cui monumentum hujusmodi propriis oculis usurpare lubet, Raynaldum adire potest (1295, n. 24; 1297, n. 2; 1303, n. 29; 1304, n. 16; 1305, n. 8; 1306, n. 10). Satis enim mihi esse videntur quae sunt allata, ad illustrationem Ottoniani diplomatis, in quo nulla fit mentio Sardiniae.

XV. In calce donationis ejus per designatos fines, cui diploma Ottonis Corsicae nomen acceptum refert, Spoletanus et Beneventanus ducatus donati dicuntur sanctae sedi; sed verba illa ex Libro Pontificali haud dubie desumpta, interpretationis egent. Nam Spoletanam una cum Tusciae ducatu apostolicae sedi oblatum fuisse et Codex Carolinus (ep. 56, al. 58), et diploma Ludovicianum testantur, sed « salva semper super eosdem ducatus nostra in omnibus dominatione, et illorum ad nostram partem subjectione. » Quamobrem tam Tusciae intra designatos fines com-

prebense, quam Spoleti ducatus seorsim nominati donatio certa est, ad census, seu pensionem sanctæ sedi solvendam quod attinet; suprema autem utriusque dominatio ad regem Italiæ ab ipsa origine ante renovatum imperium pertinuit. Secus est de ducatu Beneventano, quamvis enim modica ejus pars, videlicet Capua cum quinque aliis civitatibus, donata fuerit a rege Carolo anno 787, illius tamen modicæ partis Adrianus jus supremum obtinuit, ut dictum fuit (*Cod. Car.* tom. I, p. 473, 481, 487). Quod si in Librum Pontificalem Spoletanus sine ulla declaratione et Beneventani pars modica, generali nomine ducatus, relata fuit bibliothecaril ejus temporis incuria, non falsi arguenda est rei summa, quod nimis fidenter faciunt sæpe laudati duumviri, sed historia scèdèrni debet, ut veritas eliciatur. Perinde est de Ottoniano diplomate: nam desidia eorum temporum donatio ista libri 147 Pontificalis alia visa est ab allata in Ludoviciano diplomate; quare utraque minus solerte est inserta, ita ut primum absolute donati inveniantur ducatus Spoletanus et Beneventanus, deinde hujus civitates tantum sex, et illius pensio duntaxat seu tributum reperiatur. Quæ pugnant inter se, adeoque quod Scriuarii temporum Joannis XII parum solertes adhibuerunt Ludoviciano diplomati, rejiciendum est, aut nullo loco habendum. Ecclesia seu monasterium sanctæ Christinæ prope Olonnam palatum regium in Insabria, fundatum a Langobardis, ut putat Mabillon. (*An. lib. xxix, n. 37; lib. xxxix, n. 65*), valdeque commendatum a Glabro, duobus hisce ducatus non alia de causa adjunctum vi letur, nisi quia positum extra designatos fines. Ad monasterii hujus abbitem Gisulphum exstant litteræ Joannis VIII (ep. 239), quibus eidem alterius monasterii cura apostolica auctoritate committitur. In Libro autem Pontificali ejus nomen desideratur.

XVI. Quæ sequitur confirmatio juris in sex Campaniæ civitates, instar Ludoviciani diplomatis, prædictam Beneventani ducatus donationem explicationem reddidit simulque ostendit, scriuariorum desidia unam eandemque rem duplici modo narratam. Quæ duæ civitates adduntur in fine, videlicet Caieta et Fundi, magis magisque comprobant, Campaniam Romanam ducatus, seu territorii Romani nomine acceptam esse, cum cæteroque latior, ac bipartito divisa sequentibus etiam sæculis esset celebris, *Campaniæ scilicet, et Maritimæ* appellatione (*Chron. Fosse novæ 1160, 1165, 1186, 1194, 1196*). Et in antiquis Notitiis ap. Schelestr. (*Ant. Eccl.* tom. II, p. 760), et ap. Baron. (1057, n. 19 seqq.) decem episcopales sedes illi ascribantur. Imo in Provinciali cod. Albiniani, *Havellensis* etiam ex provincia Salernitana extremus Campaniæ episcoporum recensetur: « In Campania Tiburtinus. Anagninus. Signinus. Terracinenus. Fundanus. Gaetanus. Ferentinus. Verulanus. Alatrinus. Soranus. Rivellensis. » Fundano, Gaetano, et Terracinenis quicunque in notitia occurrentibus. De Tarracina et Caieta dixi alibi (tom. I, p. 495) utramque civitatem armis pontificiis expugnatam, variis licet possessam partibus, juris esse sanctæ sedis; Fundosque inter utrumque oppidum, ab Ottone inter Campaniæ civitates numerari hic videmus, Tarracina prætermissa, quæ haud dubie cum cæteris ducatus romani civitatibus comprehendere credita fuit. Num Joanne VIII pontifice, ut putat chorographus Italiæ mediæ ævi, an antea, constitui debeat harum civitatum dominationis initium, nostra nihil refert inquirere. Id enim certum, ratumque est, 149 a Ludovico in neutra ex duabus Campaniis recesseri: Ottonis autem avo dominationem pontificiam, quocunque nomine aut Terræ, aut Territorii, aut Campaniæ appelletur, ad Lirim usque, vulgo Garilianum, pervenisse. Qua de re in sequentibus uberius dicendum erit. Duo siquidem majoris momenti, quæ sanctæ sedi confirmantur in diplomate, Neapolis videlicet et Sicilia, exigunt, ut non-

nihil adjiciam iis, quæ in præcedenti dissertatione dixi de sanctæ ejusdem sedis antiquo jure in Sicilia insulam, ob diuturnam patrimonii Calabri Siculique invasionem.

XVII. Patrimonia omnia Romanæ Ecclesiæ pontifices sedulo vehementerque repetiisse ab invasoribus Græcis, ut pote ecclesiarum decori et pauperum inopiæ addicta, passim vidimus in primo hujus operis volumine. Sollicitiores autem invenimus nunquam eosdem pontifices, quam de duobus prædictis ac de Neapolitano. Eo usque venit Adrianus, ut Tarracinan vi expugnatam pignoris loco retinuerit, ut patrimonium istud recuperaret (*Cod. Car.* ep. 65, al. 64). Ex hoc loco diplomatis discimus, de Neapolitano ipso ducatu asserendo pontificibus agi, quod iisdem verbis ab Henrico fieri compertum erit. Fallaces vero fuerunt spes pontificum, vana utriusque Augusti pollicitatio. Nondum enim divinitus constitutum erat, ut patrimonia illa ad apostolicam sedem reverterentur, nec Germaniæ imperatoribus tantæ rei gloria destinata erat. Romani ipsi pontifices potenti Northmannorum ope jus suum omne vindicare sanctæ sedi necesse erat. Factumque id, vacante imperio, maximoque Pontificiæ utriusque potestatis contemptore Henrico IV impubere. A majori cepit: Calabritanum videlicet, Siculumque ab annis 333 invasa, Northmannis principibus apostolica auctoritate concedendo anno 1059. Deinde octoginta annorum intercapidine ducatum quoque Neapolitanum iis permittendo, census annuo constituto, qui priscos patrimoniorum redditus æquiperaret. Divino autem consilio factum est, ut, quemadmodum nulla imperatorum ope Calabria et Sicilia ad jus pristinum Romanæ Ecclesiæ pervenerunt, ita Neapolitanus ducatus Conrado Friderici ducis Sueviæ fratre Germaniæ rege, imperiali diademati nequicquam inhiante, anno 1139 Calabriam et Siciliam sit imitatus. Quin etiam cum Robertus Wiscardus Apuliæ dux, nondum integra insula et Saracenorum manibus erepta, jurementum fidelitatis fecerit Nicolao II, censumque promiserit supradicto anno 1059 quod postea renovavit Gregorio VII Nicolai successori, qui eidem investituram confirmavit. Rogerius Northmannorum primus ab 149 Innocentio II anno 1139. Regis titulum, et Siciliæ regni (ita enim deinceps insula appellatur), necnon ducatus Apuliæ et Calabriæ ac principatus Capuæ investituram accepit. Quare tum institutio regni utriusque Siciliæ, ut procedente tempore appellata est insula, et terra omnis citra pharum, usque ad ecclesiasticæ ditionis terminos; tum generalis investitura, censusque omnis, nullo imperatoris interventu, conatu ejus nullo, suam habuerunt originem. Credo equidem, ita divinitus constitutum esse, quia neque Henricus IV neque e suorum stirpe aliquis, Ludovici, Ottonis, et Henrici pietatem, aut in apostolicam sedem obsequium imitatis essent, quod satis superque comprobant illorum acta.

XVIII. Omnia perspicue constant ex sacramentis prædicti Roberti duobus pontificibus præstitis, quæ exstant apud Baron. (1059, n. 70 seq. 1080, 36), suntque a me diligenter collata cum cod. Albiniano, a quo nihil discrepat, tametsi post fidelitatem Romanæ Ecclesiæ præstitam, codex pauca hæc adjungat: « Et nulli jurabo fidelitatem, nisi salva fidelitate sanctæ Romanæ Ecclesiæ. » Primum horum sic se habet: « Ego Robertus Dei gratia et sancti Petri dux Apuliæ et Calabriæ, et utroque subveniente futurus Siciliæ, ad confirmationem traditionis, et ad recognitionem fidelitatis de omni terra, quam ego proprie sub dominio meo tenco, et quam adhuc nulli Ultramontanorum unquam concessi, ut teneat; promitto, me annualiter pro unoquoque jugo boum pensionem scilicet duodecim denarios papiensis monetæ persoluturum beato Petro, et tibi domino meo Nicolao pape, et omnibus successoribus tuis, aut tuis, aut tuorum successorum nuntiis. Hujus autem pensionarie redditionis erit semper terminus, finito vero

anno sanctæ resurrectionis die Dominico. Sub hac conditione hujus persolvende pensionis obligo me, et omnes meos sive heredes, sive successores tibi domino meo Nicolao pape et successoribus tuis. Sic me Deus adjuvet et hæc sancta Evangelia. » Sequitur sacramentum fidelitatis aliquanto prolixius cum indicata addituncula, quod videsis apud Baronium. Lapsu viginti annorum plura evenerunt, quæ non modicas inter sanctam sedem et Robertum similitates peperere; Richardo interim Capuæ principe suum sacramentum fidelitatis exhibente pontifici Gregorio VII, dum Capuæ erat anno 1073, quod apud eundem Baronium exstat (eod. a. n. 63). Robertus autem sua dominatione longe aucta, præsertim in Sicilia, in gratiam rediit cum Gregorio, cui sacramentum præstitit aliquanto aliud ab eo, quod Nicolao II præstiterat. Discrepantia notatu digna est. « Ego Robertus Dei gratia et 150 sancti Petri, Apuliæ, et Calabriæ, et Siciliæ dux. » Est post promissam defensionem regalium sancti Petri, prosequitur: « Excepta parte Firmantæ Marchiæ, et Salerno, atque Amalphiæ, unde adhuc facta non est definitio, et adjuvabo te, ut honorifice et secure teneas papatum Romanum. Terram sancti Petri, quam nunc tenes, vel habiturus es, postquam scivero tuæ esse potestatis, nec invadere, nec acquirere quæram. »

XIX. Appositæ istæ conditiones lucem accipiunt ab ipsa pontificis investitura, quæ continuo sequitur in regesto Greg. VII in cod. Albiniapo, et apud Baronium: « Ego Gregorius papa investo te, Roberte dux, de terra quam tibi concesserunt antecessores mei s. me. Nicolaus et Alexander. De illa vero terra, quam iuste tenes, sicut est Salernus, et Amalphiæ, et pars Marchiæ Firmantæ, nunc te patienter sustineo in Dei et tua confidentia, ut tu postea exinde ad honorem Dei et sancti Petri ita te habeas, sicut et te agere, et me suscipere decet, sine periculo anime tue et mee. » Ita Gregorius aperte invasiones declarat tam quæ in ditione pontificia factæ erant, quam quæ in Campania, ut pote pertinentes ad Capuanum principem, a quo idem Gregorius fidelitatis sacramentum acceperat. Pacta enim conventa a pontificibus cum Roberto erant de Apulia, Calabria et Sicilia, dummodo hinc Saracenos ejiceret. De Capuæ autem principatu convenerat cum Richardo, quem Neapolitanos duces pari modo expellere oportebat. Chronicon Cavense genuinum, variis licet lacunis scatens, editum a cl. Pratiello (*Hist. Princ. Langob.* tom. IV, pag. 386 seqq.) de utraque re non obscure agit. « An. 1059. A Nicolao apostolico.... Wischaro occupata in tota Calabria, et Apulea, et etiam in Sicilia, quatenus a Saracenis liberaret..... Riccardo honorem principatus Capuæ, si expulsaret Landulfum. Propterea Noritimi consociati sunt cum apostolico, et hostes Ecclesie supmiserunt. » Et ad annum 1072 loquens de Roberti progressibus in Sicilia: « Viscardus, ait, post captam Panurmi urbem, dedit Rogerio comiti totam Siciliam, tantummodo reservans sibi præfatam civitatem cum castro suo, et Messanem. » Quidquid alteruter, extra concessas sibi terras, acquisivisset, invasio erat. Nec alio nomine Gregorius Roberti acquisitiones appellat. In eodem chronico adducuntur causæ invasionis Campaniæ, anno 1075. « Viscardus sub pretextu, quod Gesulfus cognatus suus fecisset illum anathematizare a papa Gregorio, opsedit Salernum post Kl. Aprilis, et post septem menses summisit eam.... Viscardus post 151 captam Salernum, apprehendit etiam Malfiam. » Synchroni hujus scriptoris auctoritati si adjicias jumenta fidelitatis nuper allata, pontificiæ dominationis in utraque Sicilia certam epocham tenes, simulque intelligis, trium Augustorum diplomata nil aliud esse, quam præclara monumenta antiqui juris, quod ipsi pontifices aliena ope sibi met suisque successoribus vindicarunt.

XX. De civitate tantum Neapolitana cum omnibus ad eam pertinentibus, de qua Ottonis et Henrici di-

plomata obscure admodum loquuntur, addendum esse aliquid videtur, ut Siciliæ citra pharum pars nulla novæ probationis indigeat, cum de utriusque Siciliæ regno subsecutis temporibus sermo erit (Diss. 7, § 2, n. 17). Capuanum principatum jam diximus Richardo esse traditum a Gregorio, ita tamen ut Neapolitanum ducatum acquireret. Id ante annum 1139, sextum et sexagesimum post ejusmodi investituram, non accidit. Namque eo anno cum Innocentius II contra Rogerium duxisset exercitum, captusque esset per insidias ac ductus in regia castra prope Beneventum, « se destitutum virtute et armis, et desolatum aspiciens, ait Falco ad eundem annum, precibus regis, et petitionibus assensit, et capitularibus et privilegiis ab utraque parte firmatis, rex ipse, et dux filius ejus, et principes 17 die stante mensis Julii ante ipsius apostolici presentiam veniunt, et pedibus ejus advoluti misericordiam petunt, et ad pontificis imperium usquequaque flectuntur. Continuo per evangelia firmaverunt beato Petro et Innocentio papæ, ejusque successoribus canonice intransibus fidelitatem deferre, cæteraque quæ conscripta sunt. Regi vero Rogerio statim Siciliæ regnum per vexillum donavit, ejus duci filio ducatum Apuliæ, principi alteri filio ejus principatum capuanum largitus est. » Diploma pontificium, quod suo loco afferetur, uni Rogerio omnia concedit. Paulo infra idem Falco narrare pergit, quemadmodum « in his diebus cives Neapolitani venerunt Beneventum, et civitatem Neapolim ad fidelitatem domini regis tradentes, ducem filium ejus duxerunt, et ejus fidelitati colla submitunt. » Hanc habuerunt finem Neapolitani duces, ut animadvertit Pratiello ad Chron. Neap. (tom. III, p. 80), qui simul initium fuit Northmannorum dominationis fiduciario jure, ac præscriptio illa tot sæculorum, quæ annalistam Italum fateri compulsi, de jure Romanorum pontificum dubitari amplius non posse. Infra in seq. Diss. (n. 13 seqq.) de hac re iterum.

C. 152 XXI. Non secus sensisset, ut arbitrator, de antiquo jure si penitus illud expendisset. Ad breviter videamus quæ restant de Ottoniano diplomate. Sepem civitates elargitur pro animæ nostræ remedio nostrique filii et nostrorum parentum de proprio nostro regno. Spoletanum quippe ducatum ad supremum jus imperatorum pertinere, apostolicæ licet sedis esset dominium utile ab ævo Caroli Magni regis, eruditorum fallit omnino neminem. Quare autem paulo infra ex Ludoviciano referantur ad verbum quæcunque spontanea donatione Carolus de censu et pensione illius ducatus constituit, suprema dominatione sibi reservata tam in eo, quam in Tusciæ ducatu, difficile assequimur, nisi donationem istam Ottonis liberalitate factam ab ejus cancellario insertam putemus diplomati, quod scriniarii de more digesserant, illius prorsus inscii. Certe septem illas civitates Otto ita se donare profitetur pro animæ remedio, quod iterum urget, ut Romani pontifices perpetuo illas detineant, in suo jure, principatu atque ditione. Id vero aperte pugnat cum subjecta illa conditione: *salva super eisdem ducatus nostra in omnibus dominatione.* Idcirco non minus inertiae deprehendimus ferreo illo sæculo in scriniariis sanctæ sedis, quam in Ottonis cancellaria. Hujusmodi autem repugnantia cum aliis, quæ supra vidimus, magis magisque comprobant sinceritatem diplomatis, cujus nisi exstaret autographum, factio ipsa indolem comprobaret. Et vero scriniarii ex libro pontificali transferunt Spoletani ducatus donationem integram, quæ certa est, tametsi conditione vacet supremi dominatus apud largitorem Carolum remanentis; deinde in Ludoviciano diplomate ipsissimam illam donationem aliis expressam verbis, cum prædicta conditione offendentes, aliam putant a priori illa libri Pontificalis; quare eam quoque recensent ab Ottone confirmandam; denique cancellarius Ottonis spontaneam domini sui donationem inserit, duabus aliis intactis, quanquam prior illa ex libro pontificali desumpta abijcienda esset, altero

vero quam diploma Ludovicianum præsefert distinguenda, ne civitates donatæ pristinum onus subirent cum reliquis, aut donatio uno eodemque in diplomate illusoria videretur. Verum si ita factum fuisset, ingenium sæculi illius esset minus evidens.

XXII. Quod si ex prædictis de diplomatibus Ottonianis sinceritate constat, ex sequentibus Ludovicianum respicientes falsi ac temeritatis arguuntur. Ac de disciplina quidem consecrationis pontificiæ dixi in præcedenti dissertatione. Ab iis verbis, *Præterea alia minoræ*, nil aliud occurrit quam Lotharii constitutionis anni 824 Eugenio II assensum 153 præbente, paulo alius quandoque verbis ordineque aliquantulum alio, fidelis excerptio. Ponitur enim loco primo caput 3, deinde caput 1, atque ex utroque compingitur constitutio, quæ apud Anselmum Lucensem (lib. vi, c. 35) audit *constitutio imperatorum primi Ottonis, et primi Henrici*; at revera est Lotharii, ut patet ex capite ejus 4 integre allato post duo prædicta, quod in constitutione iis Augustis tributæ, licet scriniariorum compositio esset, desideratur. Utramque per otium consule apud Holstenium (*Coll. Rom.* par. II, p. 208 et 214). Tuum inde iudicium esto, num Ludovici diploma nil horum continens, quia nondum constituta fuerant, recte commentitium, juxta præcipitem sectariorum sententiam, nuncupetur. Mihi enim sedulo consideranti Ottonianum diploma, quod Pagio est certissimum antiquitatis monumentum, et Ludovicianum, quod commentitium eidem videtur, hoc sinceritatis plenum apparet, quia historiam ac disciplinam sui temporis continet; ac donationes, quæ tunc in archivo erant, diligenter nullaque cum repugnantia enuntiat. Ottoniani vero sinceritatem indigesta rudisque compositio, donationum confusio ac repetitio, necnon disciplina creationis pontificiæ a Ludoviciano ævo admodum varia, mihi videntur præseferre. Videntur autem? imo illud pro certo affirmare non dubito, quod Ludoviciano, unde Otto, scriniariorum sanctæ sedis opera, et officio, in suum transtulit quæcumque inter se nihil pugnant, ac diligentiam scriniariorum veterum demonstrant, falsitatis notam incurrere audeat, Ottonianum vero in dubium vertere, mentiri est.

XXIII. Unum mihi adnotandum exciderat, quod prædicta omnia ad disciplinam electionis confirmationisque Rom. pontificis parum solerter creduntur incipere ab iis verbis *secundum quod*, etc., etenim a conditione illa *salva in omnibus potestate nostra*, etc., incipiunt, alias sententia caret principio. At ita faciendum fuit a scriptoribus sanctæ sedi insensis, ut pontificibus quod suum erat, eriperent, tribuerentque principibus quod suum non erat, ne falsæ eorum opiniones de pontificia dominatione corruerent, ac videretur jus imperatorium, potestas quæ privilegio sanctæ sedis innitur. Nil facilius, quam ista pervertere in exscribendis diplomatibus, de quibus loquitur Joannes Heumannus (*Comment. de re Dipl.* cap. 1, § 18, p. 11) ex Mabillonii observatis (l. I, c. 11, n. 15, de *re Dipl.*), quod et Godefridus abbas (*Chron. Gotw.* tom. I, l. I, § 6) et quicumque post tantum virum scripsere, confirmant: « Antiqua diplomata uno quasi nexu, nullis distinctionis signis interpositis coherent. Qui tabulas transcripserunt, varias notas ascripserunt, quarum 154 arbitrium rectius forte lectori relictum fuisset. Carolus Magnus equidem Alcuini, et Caroli Warnefridi ope codices interpunctionibus illustrandos curavit; eas tamen chartæ aliquanto serius receperunt. » Quod dictum velim pro iis qui Ottonianum autographum non viderunt. Fortasse enim persuasum iisdem erit, omnia distinctionis signa inde etiam abesse, ac propterea prædicta verba ad superiora referri impune posse. At secus est in Ottonianis diplomatibus autographo: suis quippe interpunctionis varietas sententiarum distinguitur. Tametsi scripturæ continuatio nullam ex iis capitibus admittat, in quæ ego, Baronii exemplum secutus, illud pro rerum varietate distribui. Locus

A autem, de quo agitur, hunc in modum exprimitur: *Firmiter valeant optineri. Salva in omnibus potestate nostra, et filii posterorumque nostrorum secundum quod in pacto et constitutione ac promissionis firmitate. Eugenii pontificis successorumque illius continetur, idem ut omnis clerus, etc.* Fateor equidem me non asæqui mente, cur Codices omnes constanter legant *idest*, cum in autographo litteris valde perspicuis legatur *idem* quod haud dubie pro *idem* est positum; d enim in t et vicissim frequentem mutationem inveniri apud veteres compertum est. Quamobrem tria referri debent ad potestatem principis, sive ad honorificentiam, aut honorem et reverentiam eidem debitam, ut Joannes IX et Nicolaus II (*Concil.* tom IX, p. 502 et 1104) eam appellant: Promissio, seu professio pontificis, instar Eugenii II; sacramentum cleri et populi de canonica et justa electione; et pontificia eadem professio coram missis imperialibus facienda Leonis IV exemplo. Promissionem vero istam eo respexisse arbitror, ut quemadmodum rex Romanorum antequam imperator per coronationem fieret, sacramento fidelitatis se astringeret Romano pontifici, ita Rom. pontifex vicissim se imperatori obligaret, quod Eugenii II ævo fœderis nomine exprimi consuevit. Certe Luitprandus, sive ejus continuator (*De reb. Imp. et Reg.* l. vi, c. 6) refert, Joannem XII hujusmodi sacramentum præstitisse Ottoni: « Jusjurandum vero ab eodem papa Joanne supra pretiosissimum corpus Petri, atque omnibus civitatis proceribus, se nunquam Beregario atque Adelberto auxiliaturum accepit. » Itaque quod in diplomate Ludovici sanctum fuisse vidimus, ut post pontificis consecrationem, « Legati ad nos, vel ad successores nostros reges Francorum dirigantur, qui inter nos, et illos amicitiam et charitatem ac pacem scient, » hinc colligitur, Eugenium II qui Paschali I successit, atque Eugenii successores in promissione, seu professione, consecrationis tempore societatem illam 155 amicitie et charitatis, pacisque expressisse, quam legati ad imperatorem deferrent. Quæ res a Leonis IV successoribus fieri cepit coram imperialibus missis, quod liquet ex superioribus.

XXIV. Diplomatæ pars extrema, seu confirmatio et signum imperatoris, atque optimatum, sive episcoporum et comitum subscriptiones sinceritati utriusque diplomatæ suffragantur. Non enim aliunde consortium Ottonis filii petitum est, quam ex Ludoviciano, cui tres Ludovici filii subscripserunt. Quamvis autem Otto filius non subscribat, ut illi fecerant, quia scilicet puer in Germania remanebat, tamen una cum patre inducitur, sanctæ sedis jura confirmans, quod minime factum fuisset, nisi a Ludovici filiis paternam confirmationem roborari perspectum esset. Inter subscribentes autem palatii Francorum officia, seu dignitates, bibliothecarius, mansionarius, hostiarius non reperiuntur, namque alia erant tempora, alii Germanorum mores. Præterea illud *proprie manus signaculo* in Ottonis et Henrici diplomatibus hisce occurrens, undenam profuisset credendum est, nisi ex diplomate Ludovici, quod præ manibus scriniariorum fuit, haud dubie etiam Ottonis oculis subjectum? Profecto abbas Gotwicens. sæpe laudatus (*Chron.* tom. I, l. II, c. 5, p. 177), quo scrutator alius Germaniæ regum atque Augustorum diligentior non invenietur, Ottonis subscriptionibus variis in medium allatis, tres inde regulas certas educit: I. Ottonem *manu propria*, vel *manus propriæ signo* constanter uti in diplomatibus. II. *Annuli*, et *sigilli* vocem promiscue usurpare. III. *Insigniri*, *subsignari*, *roborari*, *corroborari*, *sigillari*, *affigi*, *firmari*, *muniri*, *confirmari*, vocabula semper adhibere. Unam saltem ex tribus hisce regulis servasset Otto in hoc diplomate, ut morem suum imitatus esse videretur! At contra pro manus propriæ signo, *proprie manus signaculo*; pro annulo, vel sigillo insigniri, etc. *bullæ nostræ impressione obsignari*. Falsi igitur insinuetur diploma?

Imo vero singularitatis causæ aliunde quærendæ sunt. Ludovicianum scilicet diploma propriæ manus signaculo, et optimatum subscriptionibus roboratum Ottoni et Henrico exemplum præbuit, quod sequerentur. Ad sigillum vero quod attinet, cum Ludovicus diploma illud dederit in conventu Aquisgranensi, filiorumque, episcoporum, abbatum, comitum, et officiorum palatii diploma confirmantium nominibus propriæ manus subscriptionem præposuerit, nulla sigilli mentione habita, hæc tantum in re Ottoni et Henrico integrum fuit suo modo agere. Quamobrem Otto Francorum consuetudinem imitari maluit, quam consuetum sibi morem. In Spicilegio Acherii (tom. V, p. 407 seqq.) 156 plura Ottonis exempla videre est non bulla utentis, sed sigillo, quæ res chronologi Gotwicensis doctrinam confirmat. Glossarii autem illustratores observant, Ottonem Magnum omnium ultimum bullæ appellatione usum esse, quod hujus diplomatis auctoritate comprobatur.

XXV. Optandum sane erat, ut quemadmodum pretiosum istud antiquitatis monumentum ex ferreo illo sæculo per tot sanctæ sedis vices ad nos usque seros posteros pervenit, bullam quoque, quæ illi certissime annexa erat, præferret. Cum enim Godefridus (*Chron. Gotw. l. II, c. 3*) annotarit discrimen inter regia et imperialia Ottonis sigilla, ex bulla ista doctissimi viri observatis fides, ni fallor, adjecta esset. Præterea quod Mabillonium legisse aiebam in Cod. Ottoboniano: « Non est sigillatum, licet ex tenore ipsius appareat quod debuit sigillari, » bulla eadem confirmatum fuisset. Cæterum Ottonia-

num istud diploma tela serica aureum scriptum protegente, obvolutum, ac tubo ex tenui metalli lamina inclusum diligentissime servatur in apostolico archivo Molis Adriane, et est hujusmodi: Membrana oblonga colore purpureo introrsus infecta, modico cum ornatu in utroque margine, aureis litteris magnam partem nostris etiam diel us lucidissimis inscripta, a primo ad ultimum scriptionem, rara duataxat interpunctione sermonem dirimente, continuat. Non litteræ grandiores, ut moris est, in invocatione, non monogramma consuetum in fine, non denique cancellarii recognitio apparet. Sed omnia indicant Ludovicianum exemplar esse adhibitum in Ottonis et Henrici diplomatibus exarandis. Forma characteris nequidquam quæritur in cæteris Ottonianis juxta speciem a Papebrochio exhibitum (*Bolland. April. tom. II, p. 12*) similitudo maxima habetur in diplomate Ottonis III quatuor et triginta post annos dato in eadem hac urbe Roma pro ecclesia sanctorum Bonifacii et Alexii, quod opportunius indicabo (*dissert. 6, n. 14*). Ex litterulis nonnullæ exciderunt, nonnullæ in aliqua sui parte detrimenti aliquid passæ sunt. Verum duodecimo etiam sæculo detritas fuisse aliquas testatur Albinus, qui Ottonem vocat Octonem; nam duæ istæ litteræ c et t similes omnino sunt inferne, tenui tantum linea in superiori parte istam ab illa secerneute. Num idem evenerit ditioni post Albiniana tempora, quæ semper legitur in autographo, incertum. Albinus ditionem ubique posuit. Jam vero pretiosum hoc monumentum lectoris oculis ex Albiniano codice, et simul ex autographo subjiciam.

157 • EXEMPLUM PRIVILEGII OTTONIS IMPERATORIS

DE REGALIBUS BEATO PETRO CONCESSIS ^b.

In nomine Domini Dei omnipotentis Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Ego Octo [Otto] Dei gratia imperator Aug. una cum Octone [Ottone] glorioso rege filio nostro, divina ordinante providentia spondemus atque promittimus per hoc pactum confirmationis nostre tibi beato Petro, principi apostolorum et clavigero regni celorum, et per te vicario tuo donno Johanni summo pontifici, et universali XX [XII] pape sicut a predecessoribus vestris usque nunc in vestra potestate ac ditione tenuistis et disposuistis, civitatem Romanam cum ducatu suo et suburbanis suis, atque viculis omnibus [et] territoriis ejus montanis ac maritimis, litoribus ac portibus, seu cunctis civitatibus, castellis, oppidis ac viculis Tuscie partibus. Il est portum, centumcellas, cerem, Pledam, [Bledam] Marturianum, Sutrianum, nepem,

^a Dantur inter uncas conclusæ lectiones variantes codicis autographi.

^b Autographum in archivo Arcis sancti Angeli nullum præsefert titulum. Apographum ibidem exstat in bulla Innoc. IV, quam dedit Lugduni in concilio III Id. Jul. pont. an. 3 seu 1245 bulla plumbea munitam et XI prælatorum sigillis. Ejusdemplura exempla similia fieri voluit, quorum nonnulla sub arctissima custodia in archivo Cluniacensi servata se vidisse testatur Mabillon (*It. Ital. part. I, p. 96*). In eodem archivo apographum seu transumptum Ottoniani privil. exstat ab Joanne de Amelia cum tribus publicis notariis factum « Assisii loco Fratrum Minor. in palatio domini papæ » an. 1339, jussu Benedict. XII, nam ibi tum exstabat autographum, et dicitur « scriptum litteris aureis in charta coloris violati rubei. » Summa transumptorum consensus, quamvis diversis temporibus facta fuerint, transumptis iisdem, et multo magis autographo, maximam fidem conciliat: quæ nimirum congruit fonti unde provenit utrumque diploma, id est Ludoviciano, cuius autographum perijt una cum Pippini et Caroli

C Castellum Gallisem, Ortem, Pollimartium, Ameriam, Tudam, Perusiam cum tribus insulis suis, id est majorem [majore] et minore, pulvensin [Pulvensim] Narniam et Utriculum cum omnibus finibus et territoriis ad supra scriptas civitates pertinentibus ^c.

158 Nec non exarchatum Ravennatem sub integritate cum urbibus, civitatibus, oppidis et castellis, que pie recordationis donni Pippini et donni Caruli excellentissimi imperatores, predecessores videlicet nostri, beato Petro apostolo et predecessoribus vestris jam dudum per donationis paginam contulerunt: hoc est civitatem Ravennam, et Emiliam [Emeliam], B. bium, Cesenam, Forum populi, Forum Livii, Faventiam, Imolam [Inmolam], Bononiam, Ferrariam, Comaclum [Comiaculum] et Adrianam, atque Gabelum cum omnibus finibus, territoriis, atque

Magni antiquis chartis, levi tamen jaectura.

^c In confirmatione antiquæ ditionis sanctæ sedis nil mutatum videas, quamvis 145 annis Ottonianum diploma distet a Ludoviciano; præter verba aliquot, de quibus dixi in Dissertatione, intactis iis quæ summam attingunt, cujusmodi sunt principium Ludoviciano simile *Ego Otto*, revocans antiquiora tempora, et sicut a predecessoribus vestris, pontifices rerum dominos designans qui Joannem XII præcesserant, quemadmodum Ludovicus indicarat Paschalis prædecessores. Cisterlini etiam ducatus civitates aliquot, Campaniæ scilicet Romanæ, quas Ludovicus recensuerat, silentio prætereunt, forsitan quia latius patebat Campania, quippe quæ ad Lirim usque perveniebat. Præterea Patrici de qua in Diss., mentio non reperitur, x sæc. incertum num a Saracenis excisa fuerit. Quare omnes Campaniæ civitates voce illa ducatus, cum suburbanis comprehenduntur, exceptis Cajeta et Fundis, nam olim ad Campaniam Romanam non pertinebant, adeoque antiqui juris sanctæ sedis non dicuntur. sed seorsim nominantur. ut videlicet paulo infra.

insulis terra marique ad supradictas civitates pertinentibus^a. Simul et Pentapolim, videlicet Ariminum, Ponsaurum, Phasum, Senogalliam, Anconam, Ausimam, Humanam, Hesiā, Forum Simpronii, Montem feltri, Urbinum, et territorium Baluense, Callis, Luciolis, et Eugubium cum omnibus finibus et territoriis ad easdem civitates pertinentibus. Eodem modo territorium Sabineuse, sicut a dono Carolo imperatore antecessore nostro beato Petro apostolo per donationis scriptum concessum est sub integritate^b.

Item in partibus Tuscie Longobardorum Castellum Felicitatis, Urbem veterem, Balneum regis, Ferentum, Viterbum [Ferentū Viterbum], Orchem, Martham, Tuscanam, Suanani, Populonium, Roselles cum suburbanis atque viculis omnibus, et territoriis, ac maritimis oppidis ac viculis, seu finibus omnibus^c.

159 Itemque a Lunis cum insula Corsica, deinde in Suriano, deinde in monte Bardonis, deinde in Berceto, exinde in Parma, deinde in Regia, exinde in Mantua, atque in monte Silicis, atque provincia Venetiaram, et Istria^d, necnon et cunctum ducatum Spolitanum^e, seu Beneventanum una cum ecclesia

^a Ex Ludoviciano pariter dipl. derivatur donatio Exarchatus et Pentapolis, quæ recte tribuitur Pippino et Carolo; hic enim præterquamquod Carisiaci donationem paternam confirmaverat, anno postea 774 Langobardorum regibus exactis exarchatum ex parte aliqua ab iis invasum, Romanæ Ecclesiæ asseruit integram. At *excell. imp.* uterque appellatur manifesto mendacio. Quare aut Ludovicus substituendus, ut est in Henriciano, aut legendum *Imperator*, uti legitur in Ludovici diplomate. Posteriora monumenta hujusmodi donationes repentia a Ludovici tempore, Ludovicum huc revocant, licet Ottoniani ævi inscitia persuaserit, tam ejus quam successorum Carolingicorum nomina silenda, quia nihil addiderunt donationibus Pippinianæ et Carolinæ.

^b Nulla fit mentio finium constitutorum a Maginario et Itherio abbatibus, ut in Ludoviciano: forsitan quia infra Spoletanum ducatum integer ab eodem Carolo donatus dicitur. Quæ quidem omissio Ludoviciano fidem adjungit, quod historiam haud plene narratam in Adriani epistolis tradit: eorumque examen minus accuratum demonstrat, qui suppositionem sibi offeruisse videntur.

^c Tres insulæ Corsica, Sardinia, Sicilia, quas triplici donationi Carolinæ insertas vidimus in Ludovici diplomate, omittuntur ab Otone et Henrico. Et quidem jure: nam continuo sequitur Corsica in Donatione per designatos fines, et de Sicilia, quæ tunc erat in potestate Saracenorum, infra agitur tanquam de ditione sanctæ sedi vindicanda. Sardinia nulla fit mentio, incertum, num scriniariis nonnisi chartas et donationes simul congerentibus exciderit, an certa illius jura tam neglexerint, Greg. VII (lib. I, ep. 29) in suorum prædecessorum negligentiam rejicit culpam omnem; anno scilicet 1073 quæ sequentibus sæculis evidenter erunt, presertim Innocentio III pontifice, cum Fridericus Gēnobarbus, Otto IV et Fridericus II sibi illam asserere sunt moliti tanquam juris imperii, quod falsum omnino est. Italiæ enim regnum terminabatur Australi mari, ut constat ex divisione regnor. Caroli.

^d Designatio ista per fines, quam recitavi in dissert. de dipl. Lud. Pii (n. 19) ita accipienda est, ut præter Corsicam, quæ inter pontificias ditiones per conjunctionem cum recensetur, civitates et loca enumerata excludantur; inde serio expendatur, si notioribus locis nominatis præcipue civitatibus (earum haud dubie territoria, oppida, vicula et omnia ad eas pertinentia solo civitatis nomine comprehenduntur) recte sunt constituti fines dominationis sanctæ sedis, qui hodieque iidem sunt, præter eos, qui Tuscano ducatu circumscribuntur. Atque ii quidem tunc recti erant, nam

A sancte Christiane pasta prope Papiam juxta Padum in miliario.

Item in partibus campanie Sora [Sorani], Arcea, Aquinum, Arpinum [Arbinum], Teanum, et Capuan¹, necnon et patrimonia ad potestatem et ditionem vestram pertinentia, sicut est patrimonium Beneventanum, et patrimonium Neapolitanum, atque patrimonia Calabrie superioris, et inferioris². De civitate autem Neapolitana cum castellis, et territoriis, ac finibus et insulis suis sibi pertinentibus, sicut ad eandem aspiciere videntur, necnon patrimonium Sicilie, si Deus illud nostris tradiderit manibus³. Simili modo civitatem Galetam et Fundim cum omnibus earum pertinentiis⁴.

160 Insuper offerimus tibi, beate Petre apostole, vicarioque tuo dono Joanni pape, et successoribus ejus pro nostre anime remedio, nostrique filii, et nostrorum parentum de proprio nostro regno civitates et oppida cum piscariis suis, idest Reatem, Amitemum, Furconem, Nursiam, Balvam, et Marsim, et alibi civitatem Teramnem cum pertinentiis suis⁵.

Has omnes suprascriptas provincias, urbes et civitates, oppida atque castella, viculos ac territoria, si-

ducatus Tuscanus, et Spoletanus oblati erant sancto Petro a rege Carolo, at reges Italiæ in iis dominabantur supremo jure ex concessione et privilegio sanctæ sedis, juxta pacta conventa inter Adrianum et Carolum, tributo tantum soluto apostolicæ sedi, quod quemadmodum evanuerit in ducatu Tusciar, Spoletano sanctæ sedis potestati omnino subjecto, nil attinet nunc exquirere.

⁶ Ducatum Spoletanum oblatum, seu donatum esse integrum sanctæ sedi, constat ex Adriani litteris (*Cod. Car. ep. 56, al. 58*). Beneventanum nullo alio ex monumento liquet, quam apud Anastasium et duobus hisce ex diplomatibus, quo haud dubie illatum ab scriniariis fuerit ex ipsomet Libro Pontificali, qui Anastasio tribuitur.

⁷ Donatione harum civitatum in tertio Caroli adventu Romam an. 787 nihil certius, ut sæpe in superioribus est dictum. Subjecto enim ducatu Beneventano, sex illas civitates beato Petro obtulit, quarum princeps Capua sacramentum fidelitatis præstitit Rom. pontifici Adriano ante confessionem ejusdem principis apostolorum (*Cod. Car. ep. 91, al. 88*).

⁸ In Ludov. dipl. Beneventanum patrim. dividitur in Benev. et Salern. de quo vide dicta ad dipl. Ludov. (in not.).

⁹ Tempore sancti Greg. III tria erant amplissima patrimonia in Siciliæ insula: Siciliæ, Siracusanum, Panormitanum; sequioribus sæculis omnia simul conjuncta patrimonium Siculum audierunt. Prioris trinæ divisionis testes sunt plurimæ epistolæ ex regesto Gregor. Magni. Alterius testimonium locuples præbetur a Theoph. (*Chronogr. p. 275*) Adriano in epistola ad Carol. Magnum (*Concil. tom. VII, p. 963*). Nicolao I (*epist. ad Michael. imp.*). Ottonis tempore Sicilia tota Ecclesiæ patrimonium audiebat, ut hinc patet, et ex dipl. Henrici, ac multo magis ex investitura totius insulæ a Nicol. II Northmannis tradita, qua de re in dissert. (n. 17 seqq.).

¹⁰ Juris erant sanctæ sedis, ut habent notitiæ veteres (Dissert. n. 16). At principium hujusmodi juris incertum aliis Joannis VIII ævum reputantibus, aliis alia tempora.

¹¹ Paulo supra cunctum Spoletanum ducatum esse donatum sanctæ sedi testabatur. Et recte, nam Carolus Magnus totum obtulerat sancto Petro; sed ab Adriano iterum receperat, tributo tantum penso sanctæ sedi. Hic septem civitates ejusdem ducatus ab Ottone donantur: jus igitur suum abdicat imperator in ea non modica parte ducatus, quod sanctæ sedes acquirit.

mulque et patrimonia pro remedio anime nostre, et filii nostri, sive parentum nostrorum, ac successorum nostrorum, et pro cuncto a Deo conservato, atque conservando Francorum populo ^a, jam dicte ecclesie que beate Petro apostole et per te vicario tuo, spirituali patri nostro donno Joanni summo pontifici, et universali pape, ejusque successoribus usque in finem seculi eo modo confirmamus, ut in suo detineant jure, principatu, atque ditone ^b.

Simili modo per hoc nostre delegationis pactum confirmamus donationes quas pie recordationis donnus Pipinus [Pippinus] rex, et postea donnus Karlus excellentissimi imperatores [excellentiissimus imperator] ^c beato P. [Petro] apostolo spontanea voluntate contulerunt: necnon et censum, vel pensionem, seu ceteras dationes, que annuatim in palatium regis Longobardorum inferri solebant, sive de Tuscia, sive de ducatu Spoletano, sicut in suprascriptis donationibus continetur, et inter sancte memorie Adrianum papam, et donnum Carlum [Karlum] imperatorem convenit, quando idem pontifex eidem de suprascriptis ducatibus, id est Tuscano, et Spoletano, **161** sue auctoritatis preceptum confirmavit: eo scilicet modo, ut annis singulis predictus census ad partem ecclesie beati Petri apostoli persolvatur ^d. Salva super eodem ducatu nostra in omnibus dominatione, et illorum ad nostram partem per hoc nostre confirmationis et filii nostri subjectione ^e.

Ceterum, sicut diximus, omnia superius nominata ita ad vestram partem per hoc nostre confirmationis pactum roboramus, ut in vestro permaneant jure, principatu, atque ditone; et neque a nobis, neque a

^a Notat Du-Cang. in Gloss. Francorum nomen late patuisse, ita ut ad Germanos etiam extenderetur: quæ res nulli eruditorem ignota, cum Carolus Magnus ejusque successores Francorum monarchiam regerant. Otto ipse susceptus erat ab Henrico Germ. rege ex Mathilde uxore sua Ludovici Balbi filia ut tradit Will. Nangius in chron. quare ex Caroli Magni stirpe licet feminea, erat progenitis. Nihilominus Franci a Germanis distinguebantur id temporis. Quare melius in Henriciano legitur *Christianorum*. At Romæ Ottonis tempore tum Carolina ætas instaurari credebatur, tum Ludovicianum diploma chartæque aliæ nil nisi Francorum liberalitatem præseferabant: quare precatio illa, quæ passim legitur in Codicis Carolini epistolis pro Francorum populo, hic videtur adhibita.

^b Notanda clausula, de qua dixi in dissert. præcedenti.

^c Hoc loco Pippinus inter Augustos non recensetur in autographo, sed suus utriusque titulus certus tribuitur, Ludovici verbis, quod supra factum non fuerat (col. 605, not. ^a).

^d Quod sæpe est dictum supra, nil melius comprobatur, quam spontaneas inter donationes Caroli, ducatum Tuscani et Spoletani tributorum seu pensionum recensio. Et sane caliginoso illo Ottonis ævo tam accurate narrari poterant donatio integri illius ducatus, ejusque concessio ab Adriano facta Francorum regi cum annua pensione, nisi apostol. archivum documenta omnia suppeditasset? Ludoviciani diplomatis verba ipsa essent adhibita, nisi idem scriptori Ottoniani fuisset ob oculos? Pensio quidem iuxta Carolinam, seu Ludovicianam tempora Ottoniano ævo parum congruit. Nam septem illæ civitates e ducatu Spoletano avulsæ, et sanctæ sedi donatæ ab eodem Ottone, integro tributo aliquid debuissent detrahere: at neque id temporis melius agi poterat, neque nos seri posteris divinare possumus, qua ratione, quove auctore id diploma digestum fuerit. Hoc solummodo est certo certius, diploma Ottonianum ex Ludoviciano profectum esse.

^e Jam dixi ad dipl. Ludov. (in not.) hac tantum occasione dominatum et subjectionem reservari. Nunc adjectio, singulari hac cautione satis superque

successoribus nostris per quodlibet argumentum, sive machinationem, in quacumque parte vestra potestas imminuatur, aut a [aut da] vobis in re aliquid subtrahatur, de suprascriptis videlicet provinciis, urbibus, civitatibus, oppidis, castris, viculis, insulis, territoriiis, atque patrimoniis; necnon et pensionibus, atque censibus; ita ut neque nos ea facturi simus, neque quibuslibet ea facere volentibus consentiamus. Sed [Sed] potius omnia que superius leguntur, id est provincie, civitates, urbes, oppida, castella, territoria, et patrimonia, atque insulas [insulæ], censusque, et pensiones ad partem ecclesie beati Petri apostoli, atque pontificum in sacratissima sede illius **162** residentium nos, in quantum possumus, defensores esse testamur: ad hoc ut ea in illius ditone ad utendum, et fruendum, atque disponendum firmiter valeant optineri.

Salva in omnibus potestate nostra, et filii, posterorumque nostrorum, ^f secundum quod in pacto, et constitutione ac promissionis firmitate Eugenii pontificis, successorumque illius continetur: id est [idem] ut omnis clerus, et universi populi Romani nobilitas propter diversas necessitates, et pontificum inrationabiles erga populum sibi subjectum asperitates retundendas, sacramento se obliget, quatinus futura pontificum electio, quantum uniuscujusque intellectus fuerit, canonice et juste fiat ^g. Et ut ille qui ad hoc sanctum atque apostolicum regimen eligitur, nemine consentiente consecratus, fiat pontifex, priusquam talem in presentia missorum nostrorum, vel filii nostri, seu universe generalitatis, faciat promissionem pro omnium satisfactione atque futura con-

instrui, qui aut ignorant, aut ignorare simulant, quod ceteræ omnes ditiones erant supremi juris pontificum, talesque ab Augustis confirmabantur: verba illa *per hoc nostræ confirm.* haud dubie ex sequentibus imprudenter desumpta sunt, nam desunt in autographo.

^g Ne ulla suborietur suspicio, quin de Sicilia, Sardinia, Corsica hic agatur, inspicendus est ordo, quo semel et iterum tam in Ludoviciano, quam hic recensentur. A que in Ottoniano quidem partum scite. Nam Corsicæ facta erat mentio in donatione per designatos fines, et Sicilia, dum promittebatur ejus restitutio sanctæ sedi, si e Saracenorum manibus illam eripere contigisset: de Sardinia vero ne verbum quidem fit in diplomate. Ea propter quæ Ludovicus de tribus prædictis insulis æserbat, ea minus conducunt Ottoni, qui Sardiniam silet, et Siciliam ita se vindicaturum promittit sanctæ sedi, si Saracenis eriperit. At necessitas assuendi Ludoviciano diplomati quæ congruebant tempori, et rudis illa ætas talia ubique inseri coegerunt, quæ aut minus conveniunt præmissis aut secum pugnant. Id vero et Ludoviciani, et Ottoniani diplom. sinceritatis est argumentum locupletissimum.

^f Perperam a sectariis apud Dietericum Hermannum (*Introd. ad J. pub. lib. 1, cap. 45, n. 8*) sequentia referuntur ad omnia supradicta, nam quæ deinceps narratur hærent in salebra, nisi ab ea conditione, *salva nostra potestate*, sustineantur. Præterquam quod non potestate, sed *dominatione* positum esset, ut de ducatibus Tuscano et Spoletano factum vidimus. At de his dictum est in dissertat. (nom. 25).

^g En quod extendebatur imperatoris potestas, ad tria scilicet ista capita. Primum inhærebat promissione Eugenii II et successorum; alterum pontificia constitutione ut clerus et populus Romanus, ad quos unice pertinebat electio, sacramento se obligarent ad canonicam et justam electionem: quod ut fieret, visum est Eugenio imperatoris auctoritatis metum proponere. Sacramentum ejusmodi non erat novum, nova erat potestas imperatoris, quam ceteroqui obtinebat auctoritate apostolica. Hanc rem aliquando fusius in seq. dissertatione tractatam invenies.

servatione, qualem donnus et venerandus spiritualis pater noster Leo sponte fecisse dinoscitur ^a.

Preterea alia minora huic operi inserenda previmus, videlicet ut in electione pontificum neque liber, neque servus ad hoc venire presumat, ut illis Romanis, quos ad hanc electionem per constitutionem sanctorum patrum antiqua admisit consuetudo, aliquod faciat impedimentum. Quod si quis contra hanc nostram constitutionem ire presumpserit, exilio tradatur ^b. Insuper etiam ut nullus missorum nostrorum cujuscumque impeditio argumentum componere **163** in prefata electionem audeat, prohibemus ^c. Nam et hoc omnimodis instituere placuit, ut qui semel sub speciali defensione domni apostolici, sive nostra fuerint suscepti, impetrata juste utantur defensione. Quod si quis in quemquam illorum qui hoc promeruerunt, violare presumpserit, sciat se periculum vite sue esse incursum. Illud etiam confirmamus, ut donno apostolico justam in omnibus servent obedientiam, seu ducibus, ac iudicibus suis ad iustitiam faciendam ^d.

Huic enim institutioni hoc necessario annectendum esse perspeximus, ut missi domni apostolici, seu nostri semper sint constituti, qui annuatim nobis, vel filio nostro renuntiare valeant, qualiter singuli duces ac iudices populo iustitiam faciant, hanc imperialem constitutionem quomodo observent. Qui missi decernimus, ut primum cunctos clamores, qui per negligentiam ducum [seu iudicum] fuerint inventi, ad notitiam domni apostolici deferant, et ipse unum e duobus eligat, aut statim per eosdem missos fiant ipse necessitates emendate, aut misso nostro nobis renuntiante, per nostros missos a nobis

^a Caput tertium, quo imperatoria potestas extendebatur, in eo situm erat, ut missi imperiales consecrationi interessent, coram quibus pontifex electus promissionem seu professionem emittere debebat, qualem Leo IV absque missorum presentia consecratus, emisit ultro. Quenam ista fuerit nusquam reperitur. Quare summam ejus diplomati huic, et sequenti referri oportet acceptam.

^b Ex Constitut. quam Lotharius fecit Eugen. II consentiente in atrio sancti Petri an. 824, cap. 3, hæc desumuntur, verbis aliquatenus mutatis, sententia integra. Holsten. (*Coll. Rom.* par. II, p. 208).

^c Pauca hæc desunt in constitutione prædicta, neque ibidem esse poterant: nam Lotharius viginti amplius annis postea privilegium obtinuit, ut missi imperiales consecrationi interessent. Hinc autem liquet, quam vehementer pro libertate canonice electionis pugnaretur.

^d Laudatæ constitutionis cap. 1 quod Francorum regum temporibus magis conducit quam Augusti Saxoniæ, ut patet.

^e Ejusd. constit. cap. 4 aliquatenus ut cætera immutatum, sententia intacta. Quæ tria capita si quis attente contulerit cum historia eorum temporum,

A directos emendentur ^e. Hoc ut ab omnibus fidelibus sanctæ Dei Ecclesiæ, et nostris firmum esse credatur, proprie manus signaculo, et nobilium optimatuum nostrorum subscriptionibus hoc pactum confirmationis nostre roboravimus, et bulle nostre impressioni adsignari jussimus ^f.

† Signum domni Octonis serenissimi imperatoris, ac suorum episcoporum, abbatum, et comitum. † Signum Adalgagi [Adalagii] Hamaburgensis ecclesie archiepiscopi. Signum Arberti [Hartherii] Curienensis ecclesie episcopi. Signum Driogonis Osnaburgensis [Dryog. Osnabrugguensis] ecclesie episcopi. Signum Octonis Argentinensis [Yotonis Argentinensis] ecclesie episcopi. Signum Otuvini Hilunese[mensis] [Hiltinesemen.] ecclesie episcopi. Signum Landuvarci [Landwarti] Mindonensis ecclesie episcopi. Signum Otgeri Nemetinensis ecclesie episcopi. **164** Signum Gezonis Tortunensis ecclesie episcopi. Signum Hucherti Parmanensis ecclesie episcopi. Signum Guidonis Mutunensis [Mutuenensis] ecclesie episcopi. Signum Hattonis Fuldensis monasterii abbatis. Signum Guntharii Herolfesfeldensis [Herolfesfel.] monasterii abbatis. Signum Heberharti comitis. Signum Guntharii comitis. Signum Burgarti [Burgharti] comitis. Signum Ytonis comitis. Signum Conrales [Cronrates] comitis. Signum Ernestes. Signum Thietheres [Thiesteris], Ricdages, Liupen, Harviges, Arnolfes, Ingilthies, Burgarthes, Retinges. Anno Dominice incarnationis dcccclxii, indic. v, mense Feb., xiii die ejusdem mensis, anno vero imperii domni Octonis [Otonis imperii] invictissimi imperatoris xvii, ^g facta est hec pactio feliciter.

facile intelliget assummentum esse parum conducens Ottoniano ævo, cum Romani imp. potestatem aversabantur.

^f Vide dissertationem (n. 24).

^g Nil chronologia ista rectius, si pro anno vicesimo septimo imperii, primus esset positus. Baronius (an. 962, n. 42) ex diplomatibus et actis synodalibus constare ait præcedentes annos ad regnum spectare, non ad imperium. Eruditi omnes unanimi consensu idem affirmant. Nam revera anno 936 Henrico I rege Germaniæ mortuo, Otto ejus filius Aquigrani coronatus erat rex; quare hoc anno 962 vicesimus septimus stebat. At anno vix 961 rex Italiæ, et 962 Februar. mense imperator est coronatus Romæ. Verum Gotwicensis abbas sæpe laudatus animadvertit, diploma aliud exstare apud Freherum, in quo annus sequens dicitur 28 imperii (*Chron.* tom. I, l. II, c. 3, p. 189), tametsi aliis in diplomatibus, ut idem observat, regni anni secernuntur ab annis imperii. Pagius et Muratorius cum eruditissimis cæteris consentiunt, Germanici tantum scriptores, quos certe latet indoles imperialis dignitatis ab ap. sede instauratæ seu institutæ, secus sentiunt.

165 DISSERTATIO DE DIPLOMATE HENRICI I.

. Quanquam mihi videor patefecisse magni Ottonis diplomate, quam similis Carolo magno princeps in tot tantisque apostolice sedis atque Italicæ omnis ærumnis, ex Germania accersitus sit Romam, atque imperiali diademate a pontifice redimitis supremæ suæ potestatis consors factus, et ecclesie defensor constitutus: quia tamen ipso in hoc magno principe jurisconsulti Germanici tot falsitatum fundamenta ponere non verentur, operæ pretium est, quæ brevi admodum sermone principio operis amplexus sum (*Præf.* n. 1 seq.) aliquanto fusius explicare, antequam de Henrici diplomate, quod Ottoniani exem-

D plum fere est, nonnihil disseram. Anno igitur imperii altero ea evenerunt Romæ, quæ jure ac merito iratum principem in Urbem iterum evocarunt. Hac quidem occasione eum communicatæ sibi potestatis limites transcendisse cum causa, annales docent, nec nostra est a ven. card. Baronio recedere, ut quæ pontifex adolescens imprudenter gessit, contra historice castitatem tueamur. Summa est pontificem Joannem depositum, ac Leonem VIII pseudopontificem creatum fuisse: cætera huc non spectant. Vir iste nec rite ad tantum fastigium evectus, neque ulla pollens auctoritate sanctionem edidit, quam ex Cod. Vst.